

DE WEIZSÄCKERS

Een dynastie in de
Duitse geschiedenis

HANS-JOACHIM NOACK

Hans-Joachim Noack

DE WEIZSÄCKERS

Een dynastie in de Duitse geschiedenis

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2021 Uitgeverij Omniboek, Utrecht

Oorspronkelijk verschenen/Original title: *Die Weizsäcker. Eine deutsche familie*,
by Hans-Joachim Noack.

Copyright © 2019 by Siedler Verlag, a division of Penguin Random House
Verlagsgruppe GmbH, München, Germany.

Vertaald uit het Duits door Goverdien Hauth-Grubben.

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagbeeld Vader Ernst von Weizsäcker met zijn kinderen Richard,
Heinrich, Adelheid en Carl Friedrich, circa 1926-1927 © ullstein bild
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
Foto auteur Helga Noack
ISBN 9789401918046
ISBN e-book 9789401918053
NUR 681

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij Omniboek vindt het belangrijk om op verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Blijf op de hoogte van onze nieuwe boeken en schrijf u in voor de nieuwsbrief:
www.omniboek.nl/nieuwsbrief.

Inhoud

Voorwoord	7
1. ‘Niet object, maar subject zijn’: de opkomst van een molenaarsgeslacht	23
2. ‘Met hart en ziel een reactionair’: Karl Hugo, dienaar van twee heren	41
3. ‘Tijd voor een andere garnituur’: de wisseling van tijdperken	59
4. ‘Een klasse apart’: de dictatuur komt op	79
5. ‘Een stokje steken voor die gifmengerij’: topdiplomaat onder Hitler	101
6. ‘Vreselijke slimheid’: verstrikkingen	121
7. ‘Een onbegrijpelijk wonder’: in de oorlog	141
8. ‘Laatste waarheden’: het proces	165
9. ‘Studium generale’: het begin van de democratie	185

10. 'Niet bewaren wat tot verstarring neigt': nieuwe wegwijzers	197
11. 'Politiek op haar best': de tandem	215
12. 'Soepele hardheid': de geest en de macht	235
13. 'Leermeesters van de natie': Carl Friedrich en Richard, broers en rivalen	247
14. 'Dag van bevrijding': de bondspresident verzet de bakens	267
15. 'Een aangrijpend geschenk': de filosoof op de troon	283
16. 'Wij zijn eerst maar eens wij': de volgende generatie	307
Stamboom en beeldsectie	319
Bibliografie	325
Personenregister	329

Voorwoord

De eerste keer dat Richard von Weizsäcker mijn belangstelling wekte, was toen Helmut Kohl hem in de zomer van 1969 aan het grote publiek voorstelde. Kohl, op dat moment minister-president van Rijnland-Palts, stond al vroeg bekend om zijn fijne neus voor talenten en hij prees zichzelf voor ‘alweer zo’n goede vangst’. Op een persconferentie in Mainz beval hij Von Weizsäcker aan als ‘een man van uitzonderlijke klasse’.

In Bonn, waar destijds de Grote Coalitie van christendemocraten (CDU/CSU) en sociaaldemocraten (SPD) regeerde, stonden belangrijke parlementsverkiezingen voor de deur. Er waren dan ook goede redenen voor Kohls vastbeslotenheid om zijn partijgenoot, die al vijftien jaar lid van de CDU was, in zijn thuisdistrict een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst te bezorgen. Maar bovenal wilde de pragmatische katholiek Kohl in een alliantie met de voormalige topfunctionaris van de ‘Kirchentag’, het jaarlijkse congres van de Duitse Evangelische Kerk, zijn eigen imago van supraconfessionele vernieuwer wat oppoetsen.

Bij mij en bij het merendeel van mijn collega’s overheerste echter de twijfel. Als overtuigde ‘achtenzestigters’, in dienst van de links-liberale *Frankfurter Rundschau*, keken we al langer reikhalzend uit naar machtsverlies van de CDU/CSU. Hoewel we tot dan toe onder de indruk waren geweest van de wijze waarop Von Weizsäcker de vredesinitiatieven van de sociaaldemocraat Willy Brandt had on-

dersteund, verwachtten we desondanks van een al bijna vijftigjarige edelman maar weinig wat betreft de economische en sociale politiek, die beide dringend aan hervormingen toe waren.

Mijn eerste interview met Von Weizsäcker, waarvoor hij mij na zijn intrede in het Duitse Bondsparlement in Hotel am Tulpenfeld in Bonn ontving, eindigde dan ook in mineur. Aanvankelijk was hij nog opvallend verzoeningsgezind, maar mijn opmerking dat hij in ieder geval met zijn inzet voor de ontspanning tussen Oost en West in de ‘verkeerde partij’ was beland, schoot hem in het verkeerde keelgat. Op snijdende toon deed hij die af als ‘tamelijk brutaal’, waarna hij duidelijk geen zin meer had in ons gesprek.

Tot mijn grote verrassing kwam Von Weizsäcker een paar weken later duidelijk bedaarder zelf op dit verwijt terug. Mijn kritiek, zo legde hij me uit met verwijzing naar zijn levensloop, sloeg op een wezenlijk punt de plank mis. Aangezien hij in de regel ‘voor honderd procent achter niets en niemand’ stond, kon hij met die veronderstelde tegenstelling tussen de partijlijn en zijn eigen opvatting heel goed leven: hij had voor de CDU gekozen omdat deze partij hem ‘het minst vreemd’ was.

De jurist en tijdelijk zaakwaarnemer van het farmaceutische concern C.H. Boehringer in Ingelheim wilde blijkbaar geen carrière in de politiek starten zonder voor zichzelf een bepaalde autonomie te behouden – een voornemen waaraan hij inderdaad nauwelijks zou tornen. De manier waarop hij in de CDU/CSU voor zijn overtuigingen opkwam en hij bijvoorbeeld halverwege de jaren zeventig de partij bij het aannemen van haar verregaand vernieuwde beginselprogramma opriep om de rebellerende jonge generatie ‘eindelijk vrij te laten’ was zeker van formaat.

En dan zijn nonchalance, toen hij steeds vaker tussen de verschillende stromingen binnen zijn partij terechtkwam! Hoe woedender de naar rechts tenderende heersende stroming van zijn partij zich van de eigenzinnige dwarsligger distantieerde, hoe meer hij bij ons in de smaak viel. Toen later zelfs Helmut Kohl, die inmiddels tot bondskanselier was opgeklommen, zijn voormalige protegé begon

te wantrouwen en tegen de ‘extravagante heer uit de upper class’ grove beledigingen uitte, werd hij al bijna ‘onze man’.

Vermoedelijk kwam dat ook doordat wij voor een andere Von Weizsäcker al langer sympathie voelden. Richards oudere broer Carl Friedrich, als natuurkundige gedurende het Derde Rijk betrokken bij de uiteindelijk mislukte bouw van een atoombom, had na de oorlog een totale ommekeer doorgemaakt en in het voorjaar van 1957 zelfs weerstand geboden aan de lokroep van bondskanselier Konrad Adenauer. Die wilde hem en de kundigsten van zijn collega’s winnen voor het plan om de Bundeswehr, het Duitse leger, uit te rusten met tactische kernwapens, maar de onder druk gezette kern-technici verwierpen het hele project.

De standvastige professor, die zich daarna steeds meer toelegde op de geesteswetenschappen en in Hamburg werd benoemd tot hoogleraar filosofie, werd voortaan in de academische wereld beschouwd als een geschenk. In voornamelijk linkse studentenkringen was men niet alleen onder de indruk van Von Weizsäcker’s nietsontziende omgang met zijn eigen fouten, maar prees men vooral ook de verfrissend pretentieloze manier waarop hij er in zijn colleges in slaagde om ingewikkelde processen over te brengen.

Zo groot mogelijk denken en daarbij toch begrepen worden, behoorde op de meest uiteenlopende gebieden tot zijn specialiteiten – en zo had ook ik hem in de herfst van 1966 leren kennen. Voorafgaand aan de jaarlijkse conferentie van fysici in München was een persbericht verzonden met als inhoud dat de ambitieuze theoreticus daar wilde proberen niet minder dan een van de raadselen van de mensheid op te lossen: hij zou een ‘wereldmodel’ concipiëren door kwantummechanica, de leer van de elementaire deeltjes en verschillende kosmologische inzichten met elkaar tot één ‘gesloten geheel’ te verbinden.

Voor de in groten getale toegestroomde mediavertegenwoordigers een geweldige scoop, die echter al snel verzandde. In de loop van de presentatie werd het niet alleen voor de journalisten steeds lastiger om in een wirwar van mathematische vergelijkingen het ver-

haal nog te volgen, maar was ook de spreker, die erg zijn best deed zijn betoog begrijpelijk te houden, de draad kwijt. Daar moest ‘natuurlijk nog op doorgevraagd worden’, gaf hij ten slotte enigszins be-teuterd toe, maar toch maakte hij een verbazend soevereine indruk.

Bij zijn zoektocht naar de ‘eenheid van alle dingen’ wilde Von Weizsäcker nog weleens van de geijkte paden afwijken, en hij liet zich daarbij door de lichtelijk spottende commentaren die hij zo nu en dan kreeg niet van de wijs brengen. Zo berichtten begin jaren zeventig boulevardbladen met vette koppen dat de voor spirituele ervaringen ontvankelijke evangelische christen voor een zelfbelevingstrip naar een Indische ashram was afgereisd, wat hij na zijn terugkeer nog be-vestigde ook: hij zou daar, zo liet hij raadselachtig doorschemeren, inderdaad ‘zoiets als een openbaring’ hebben gehad.

Wat hem was overkomen, kon hij helaas moeilijk onder woor-den brengen, legde de professor me vriendelijk uit toen ik hem kort daarna bekende hoe nieuwsgierig ik was. Maar van de kern van zijn boodschap zou hij zich nooit distantiëren. De nauwe verbinding van westerse reflectiecultuur met meditatie uit het Verre Oosten – het vermogen tot innerlijke beschouwing, zoals hij het noemde – bleef voor hem steeds een thema.

Dergelijke zienswijzen waren niet echt schadelijk voor zijn repu-tatie. Hij werd immers beschouwd als een van de laatste universele geleerden, die zich bovendien maar zelden voor een langere periode in zijn academische ivoren toren terugtrok. Als bij belangrijke gele-genheden een zeker retorisch niveau gewenst was – hetzij op ker-kelijke congressen, hetzij tijdens wereldse gedenkdagen – werd er vaak bij hem aangeklopt. De van nature eerder verlegen voordener veranderde dan vanzelf in een publieke figuur.

Beantwoordde hij daarmee niet exact aan een gedragspatroon van zijn beroemde familie, dat generaties lang werd beproefd en ook nu nog in het oog springt? In zijn streven om ook ter wille van zijn eigen ambitieuze doelen ‘de zaak van het volk’ te dienen, maakte als eer-ste de in 1785 in het Zwabische Öhringen geboren kloosterpredikant

Christian Ludwig Friedrich Weizsäcker naam aan het hof van de vorst van Hohenlohe, en dit voorbeeld zouden de meesten van zijn afstammelingen volgen.

‘Zonder deelname aan de aangelegenheden van de gemeenschap is er geen kans om in het raderwerk van de geschiedenis in te grijpen,’ verried mij ooit diens achterachterkleinzoon Richard – een voor zijn doen ongewoon pathetische uitspraak.

Dat klonk weliswaar niet arrogant, maar was duidelijk wel de uitdrukking van een fundamenteel vertrouwen in zowel zijn eigen kwaliteiten als die van nagenoeg alle Weizsäcker. Er was nauwelijks een langere gedachtewisseling met hem mogelijk zonder dat de christendemocratische afgevaardigde, die later burgemeester van Berlijn en uiteindelijk bondspresident zou worden, de kans liet lopen om terloops op de prestaties van zijn voorouders te wijzen. Die hadden niet alleen vooraanstaande kerkelijke waardigheidsbekleders en natuuronderzoekers voortgebracht, maar in de persoon van zijn grootvader Karl Hugo ook de regeringsleider van de laatste Württembergse koning geleverd, aan wie de familie bovendien het erfelijke adelspredicaat te danken had, zodat ze Von voor hun achternaam mochten zetten.

Lag het geheim van het succes van het vroegere molenaarsgeslacht wellicht in de eerste plaats aan het organiseren van de verzoening van geest en macht, zonder daarbij het persoonlijke voordeel uit het oog te verliezen? Zoals in de perioden voor en na de oprichting van het Duitse Keizerrijk in 1871 de broers Carl Heinrich en Julius Ludwig Friedrich hun theologische en geschiedkundige expertise verbonden met een aanzienlijk politiek elan, bewees na de Tweede Wereldoorlog het duo Carl Friedrich en Richard zijn deugdelijkheid. Het is in de Bondsrepubliek tot dusver immers niet voorgekomen dat twee broers tegelijk voor de positie van staatshoofd werden genoemd.

Waarschijnlijk was het ‘ook een kwestie van genen’, zoals de oudere Von Weizsäcker, die zich eerder tot de sociaaldemocratie aangetrokken voelde, soms ietwat koket placht op te merken, om ver-

volgens in interviews het lot daar nederig voor te bedanken. En zijn jongere broer viel hem op zijn manier bij: Verbazingwekkend wat je ‘van meel niet allemaal kunt maken’, hoorde ik hem een keer grappen tijdens een bezoek aan zijn Zwabische geboortestreek.

Maar zulke bijna nonchalante toespelingen op de ontwikkelingsgang en de opvallendste karaktertrekken van hun kaste vormden de uitzondering. Het understatement van beide broers berustte veeleer op het solide gevoel van eigenwaarde tot een elite te behoren die haar rang enkel en alleen door eigen verdienste had verkregen. Het stond voor hen dan ook buiten kijf dat het grootste deel van de Duitse burgermaatschappij dit ook zo zag.

Maar als de broers toch een keer te spreken kwamen over de geschiedenis van hun familie, dan maakten zelfs ogenschijnlijk onbetekenende details meestal de indruk zorgvuldig uitgekozen te zijn. Zo schetste zowel de een als de ander in zijn terugblikken ongeveer hetzelfde beeld van een even buitengewoon intelligente als temperamentvolle grootvader en diens ‘ijzeren hand in een fluwelen handschoen’. Of – nog een graadje dweperiger – dat van hun moeder Marianne, geboren Von Graevenitz, een onder alle omstandigheden ‘sterke, fantastische vrouw’, die vanwege haar beslistheid en doorzettingsvermogen ‘de Generaal’ werd genoemd.

Was dit naar buiten toe opvallend op harmonie gerichte beeld wellicht ook bedoeld om enkele duidelijk mindere roemrijke bladzijden te verhullen? Want zo helemaal in orde, zoals Richard hun wereld in zijn in 1990 verschenen memoires beschreef en daarna Carl Friedrich in zijn in 2002 gepubliceerde brieven, was het verleden van de familie Von Weizsäcker nu ook weer niet.

Naast de bloedige tol die de wijdvertakte ‘Öhringer lijn’ met zijn talrijke aangetrouwde jonge mannen en vrouwen in twee rampzalige oorlogen heeft moeten betalen, lag vooral het verleden van Ernst Heinrich von Weizsäcker als een schaduw over de familie. De topdiplomaat van Hitler had ingestemd met deportaties van Joden en was in april 1949 door de militaire rechtbank van de geallieerden als oorlogsmisdadiger veroordeeld.

DE BIOGRAFIE VAN DE BEROEMDSTE FAMILIE VAN DUITSLAND

Als geen andere familie hebben de Weizsäcker's al meer dan 150 jaar hun stempel gedrukt op de geschiedenis van Duitsland. De familie Von Weizsäcker werd gedreven door ambitie, een kenmerk dat ervoor heeft gezorgd dat de familieleden op verschillende terreinen hoge functies bekleedden. Dat begon al in de negentiende eeuw, toen Karl premier was van Württemberg en in de adelstand werd verheven. Het was het begin van generaties vol excellerende wetenschappers, belangrijke politici en hoge ambtenaren. Maar de focus in dit boek ligt op de twintigste eeuw. In deze periode hebben Karls zonen Ernst, de SS-generaal, en Viktor, de medisch antropoloog, en zijn kleinzonen Carl Friedrich, filosoof en natuurkundige, en Richard, de bondspresident, allen hun sporen nagelaten.

Hans-Joachim Noack vertelt op basis van jarenlang onderzoek en persoonlijke gesprekken het indrukwekkende verhaal van deze familie, die als voorbeeld gezien kan worden van het Duitse patriciaat in het algemeen. Hoewel in dit boek het verhaal van één familie centraal staat, komt honderd jaar Duitse geschiedenis aan bod, met al haar hoogten en dieptepunten. Zo is *De Weizsäcker's* een biografie van een familie uit de Duitse elite en een cultuurgeschiedenis ineen.

Inzicht in iets wat nauwelijks bestaat: oude elites die zich bezighouden met de res publica.

— *Die Welt* over *Die Weizsäcker's*

Uitgeverij Omniboek

NUR 681

www.omniboek.nl